

A „másik” Madách

Beszélgetés Kovács Ida muzeológussal

DEBRECENI BOGLÁRKA

Tavaly volt Madách Imre születésének 190., idén pedig halálának 150. évfordulója. Az emlékevek köré rengeteg ünnepi program csoportosult, csoportosul Nógrád megyében, országos szinten és a határon túl egyaránt. Az egyik legjelentősebb eseménynek a Magyarország–Szlovákia Határon Átnyúló Együttműködési Programnak köszönhetően megvalósult felvidéki alsósztrégovai kastély és Magyarország egyetlen Madách-emlékhelye, a csesztvei Madách Imre Emlékmúzeum felújítása tekinthető. A csesztvei kúria 50 éve, 1964-ben kapott múzeumi funkciót. Az épületben először a Miklós Róbert, majd 1983-tól a Kerényi Ferenc által rendezett irodalmi kiállítást láthatták az érdeklődők. 2012 őszén nyílt meg a legújabb, Közös Örökségünk: Madách című projekt keretében létrehozott, „Az emberiség haladt, ha a küzdő egyén nem vette is észre” – Madách Imre és Az ember tragédiája című tárlat, melynek forgatókönyve dr. Kovács Ida irodalomtörténész, muzeológus nevéhez fűződik, látványterve pedig Kemény Gyula kiállításrendező-látványtervező munkája. Mindketten a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársai. A csesztvei kiállításról és a Madách-év programjairól Kovács Idát kérdeztük.

– Hogyan valósult meg a „Közös Együttműködés” projekt és mikor dönt el, hogy te leszel a kiállítás kurátora? Teljesen szabad kezet kaptál a koncepció kialakításában?

– A Petőfi Irodalmi Múzeumot a szlovák kollégák, pontosabban Jarábik Gabriella, a Szlovák Nemzeti Múzeum – Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma vezetője kereste meg egy megnyert határon átnyúló pályázatot követően.

A projekt, amelyben a magyar partner Nógrád megye volt, célba vette mind a szlovákiai Alsósztrégován álló, mind pedig a Csesztvén található Madách-kúria felújítását, sőt, utóbbiban a kiállítás rendezését is. Az épület-felújításokat és a kiállítás kivitelezési munkáit megpályáztatták, a kiállítás megterveztetésére és a forgatókönyv elkészíttetésére pedig, Csesztve esetében, egy szerződés keretében a Petőfi Irodalmi Múzeumot kérték fel. Én magam úgy kerülhettem a kiállításrendezés munkálataiba, hogy sok éve, 1999-ben, amikor a Frankfurter Könyvvásáron Magyarország lehetett a díszvendég, a Petőfi Irodalmi Múzeum két kiállítással is szerepelt ott. Az egyik egy könyvművészeti, a másik pedig *Madách: Az ember tragédiája* tárlat volt. A múzeum akkori főigazgatója, Praznovszky Mihály a Madách-kiállítás rendezésének feladatát rám bízta, így nyílt módomban arra, hogy jobban beleássam magam az író életművébe. Persze sohasem állt messze tőlem a 19. század, különösen a reformkor. Korábban Vajda János és Lauka Gusztáv pályáját tanulmányoztam tüzetesebben, portrétanulmányt írtam róluk a Magyar Nemzeti Múzeum *Márciusi ifjak* című kiállítási katalógusába. Komolyabban ekkor kezdett el érdekelni ez a kor. Az elmúlt esztendőben mégis úgymond kissé visszamentem az időben, és Kazinczy Ferenc lett az, akivel talán még többet foglalkoztam, foglalkozom, mint Madáchcsal.

– *Mi volt az első Madách-élményed?*

– Talán természetes, hogy az első élmény régi, iskolai olvasmányélmény. Hazudnék persze, ha azt mondanám, hogy nem láttam már korábban a televízióban az 1960-as évek végén vetített tévés változatot Huszti Péterrel, Moór Mariannával, Mensáros Lászlóval. Mégis, a mű komolyan csak később gondolkodtatott el. Olyan középiskolai emlékeim vannak tanulmányaimból, amelyek feltétlenül a kortársaihoz kötik Madáchot. Amikor róla tanultunk, szóba került Arany János költészete is, például a *Tragédia* kapcsán a *Hídatvatás* című vers, de súlyozottan szerepelt Vörösmarty gondolati lírája és Petőfi is, tehát az én Madách-élményem úgy rögzült, hogy kora nagy írói között látom őt. Most ugrik be, hogy milyen élvezettel készültem anno az érettségi Madách-tételére, szinte már el is felejtettem... A 19. század első fele mindig különösen érdekes volt a számomra. Ez azért izgalmas, mert amikor a csesztvei kiállítást rendezhettem, a kor varázsa, illetve ahhoz kötődő fantáziáim, majd a rájuk rakódott ismeretek végig munkáltak bennem. Mindig is nagyon érdekelt, Madách hogyan viszonyult kora társadalmához, próbáltam elképzelni és valahogyan látni a helyeket, ahol élt, a személyeket, akik körülvették. Izgatott, milyen tapasztalatokat gyűjtött, nemcsak élettapasztalatokat, hanem milyen tanulmányai, olvasmányélményei, barátságélményei, sőt, személyes tárgyai lehettek. A kiállításrendezés során volt is rá módomban, hogy ezeket a kérdéseket feszegetsem, s ezek hangsúlyosak legyenek. Tehát fontosnak láttam az írói pályát valahogyan a korba ágyazottan bemutatni, hogy ezt a kicsit már

elkopott kifejezést használjam. Milyen is valójában a *Tragédiát* író Madách? Egészen egyszerűen szólva ezt kívántam valamilyen módon megfogalmazni. Az *ember tragédiáját* ugyanis nem lehetséges hermetikusan, az életpályától elkülönítve, önmagában vizsgálni, még akkor sem, hogyha a legtöbb ember szinte semmi mást nem tud Madách nevéhez kötni, csak magát Az *ember tragédiáját*. Amikor olvastam Madáchtól, Madáchhoz, akkor feltűnt, hogy ifjúságától kezdve egész 40 éves koráig – hiszen alig volt több, amikor meghalt – folyamatosan foglalkoztatták, mondhatnám kínozták bizonyos gondolatok. Ezek a gondolatok köszönnek vissza Az *ember tragédiájában*.

– *Hogyan épül fel a kiállítás?*

– Az elképzelés az volt, hogy próbáljuk megőrizni a kúria 19. századi hangulatát, legalább ott, ahol lehet. Madách jómódú középbirtokos nemesi családból származott, a középbirtokosok osztályán belül is a vagyonosabbakhoz tartozott, akiknek életvitele bizonyos tekintetben inkább az arisztokratákéhoz közelített. Mégis, azt kell mondanunk, hogy ez a kúria egyáltalán nem volt fényűző, sőt, inkább a szerényebb nemesi udvarházakra hasonlított, ellentétben az alsósztrigovai kastéllyal, ahol Madách született és élete jórészét töltötte. Azt gondoltuk, hogy a helyreállított csesztvei épületben mindenképpen lennie kell egy térnek, amelyen keresztül megmutathatjuk, milyen lehetett egy reformkori nemesi udvarház miliője. Nem tudjuk pontosan, mivel nem maradt fenn ábrázolás, hogyan nézett ki a Madách-házaspár szalonja, de fekvéséből, méretéből tudható, melyik szoba lehetett az. Rekonstruáltunk, de még pontosabb, ha azt mondom, konstruáltunk, berendeztünk tehát egy kvázi-szalont kanapéval, fotelekkel, íróasztallal, s két álló figurával, egyikük Madách, másikuk Fráter Erzsébet öltözékét viseli. Madáchéknál sokan jártak vendégségben. A csesztvei szalonban gyakran megfordult a két barát, Szontágh Pál és Pulszky Ferenc, valamint kártyapartnerek, illetve papok, lelkészek, intézők. Arany János is járt itt látogatóban Madách Imrénél 1862-ben, bár akkor már nem az író lakott az épületben, hanem testvére, Károly. Mindenképpen szerettünk volna bemutatni egy szalont, hogy visszatérjek a kérdéshez. Emellett az életrajz felvázolásakor erősebb hangsúlyt kívántam adni a megye, illetve Csesztve bemutatásának is. Kiemelésre fontosnak tartottam, hogy Balassagyarmaton, a megyeházán dolgozott, meghatározóak itt szerzett barátságai, jogi rutinja, sőt érvelési, szónoki képességei, amelyekre később országgyűlési követként oly nagy szüksége lett. Bizonyos dokumentumok, tárgyak, fotók ezért hangsúlyosabban vannak jelen, mint a korábbi, Kerényi Ferenc irodalomtörténész-színháztörténész által rendezett kiállításban. Az életpálya megismertetése mellett erőteljesen megjelennek Az *ember tragédiája* színpadi vonatkozásai is. Madách életében nem került színre a *Tragédia*, így kiállításunkon az első, elég kései bemutatótól, 1883-tól követhető a mű színpadi karrierje, s innen jutunk el egészen napjainkig,

a Nemzeti Színház előadásáig. Ez nem jelenti korántsem azt, hogy minden dokumentum, akár grafika, díszlet-, jelmezterv vagy fotó a falakra kerülhetett. Helyszűke miatt válogatnunk kellett, ezért a leglátványosabb színpadképeket vettük elő. Annak idején ezek vázlat gyanánt készültek a színpadtervekhez, s közülük néhány – a legszebb nyolc – most új életre kelt: fényekkel megvilágított színpadi makettek készültek belőlük, hogy a látogató számára elképzelhetővé tegyék egy-egy *Tragédia*-szín egykori színpadi látványát. Ami még izgalmasabbá teheti a diákok számára is a kiállítást, az a sok számítógépes megjelenítés, játék. Egy monitoron Madách több mint hatvan rajzát tekinthetik meg, illetve külön érintőképernyős gép mutatja be színes metszetekkel az 1837-es Pest városát, ahová Madách jogi tanulmányai megkezdésekor érkezett. Az ember tragédiája 15 színét 15 különféle színpadi előadás filmfelvételének részletei teszik plasztikussá, egészen a '60-as évektől 2012-ig, de nem hagytuk ki Jankovics Marcell sikeres animációs filmjét sem. A vállalkozó szellemű tárlatlátogatók még színpadi szereplőkké is válhatnak, hiszen a tárlat két záró terme lehetőséget nyújt számukra, hogy jelmezeket vegyenek magukra, s az utolsó teremben színpadra állhassanak, s az előre kikészített szövegrészletek tanulmányozása után eljátszhatnak egy-egy jelenetet a Párizsi vagy a Konstantinápolyi színből.

– *Miért „Az emberiség haladt, ha a küzdő egyén nem vette is észre” mottót választottad?*

– Azért, hogy ezt a kérdést feltehessék az emberek, és megpróbálják megtalálni rá a választ a kiállításon. Másrészt azért, amit ez a mondat jelent, ennek az optimizmusáért, és azért, hogy derülhessen ki az is, hogy ez egy levél részlete, és hogy a levelet, amelyben ez a sor olvasható, Madách írta Erdélyi János író, szerkesztő, művelődéstörténész, néprajzkutató – talán mondhatjuk – barátjának, akivel a pesti években ismerkedett meg, az 1830-as évek végén. Erdélyi megörült, amikor Arany János és a Kisfaludy Társaság révén megtudta, hogy valójában Madách *Az ember tragédiája* szerzője. Egymásnak írott leveleikben hamarosan vitába bocsátkoztak a mű értelmezése és végkicsengése felől. Madách egyik levelében összefoglalja Erdélyi számára a *Tragédia* tartalmát, s az imént idézett mondattal mint rezümével zárja le gondolatmenetét.

– *A kiállításba bekerült grafikák, festmények, bútorok, öltözékek között mennyi eredeti műtárgy található, és mi az, ami másolat?*

– A kiállítás időrendben halad, egy életrajzi bemutatót követően valójában a második szobában kezdődik, ahol a látogatók a terem központi helyén pillanthatják meg Madách Imre bölcsőjét. A bölcső eredeti darab, Alsósztrégováról került a balassagyarmati Palóc Múzeum tulajdonába. A kiállításon található még néhány eredeti bútor darab, például a Madách család levelesládája, ami a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeum gyűjteményéhez

tartozik, egy nagyon szép, politúrozott darab, felteszem, hogy ez is Sztregováról származik, valamint egy mutatós biedermeier szalonbútor-garnitúra, a balassagyarmati múzeum gyűjteményéből. Az íróasztal, ami a szobában van, másolat Madách asztaláról, az eredeti a Nemzeti Múzeumban található, de mivel az intézmény nem tudta kölcsönadni a kiállításra, emiatt kénytelenek voltunk másolatot készíttetni róla. Ami a műalkotásokat illeti, van olyan festmény, amely eredeti, Madách Fráter Erzsébetről készített képe. A többi úgynevezett nemes másolat, de itt kell megjegyezni, hogy minden másolat szinte a megtévesztésig eredetinek hat. A kiállításban látható ruhadarabokat rekonstrukciók, fényképek alapján varrattuk – a Petőfi Múzeumban nagytásakat készítettünk Madách ruházatáról –, egy olyan mesterrel, aki magyaros ruhákat kreál és különösen nagy gondot fordít a zsinórozásra. Fráter Erzsébet toalettje szintén egy fekete-fehér fotó alapján született. Színét a szabómesterrel közösen találtuk ki. A ruha gallérja valószínűleg fehér lehetett, alapnak egy bordós-barna színt választottunk. A ruhadarabok között látható még egy főkötő, ez is konstrukció, az 1840-es évek egyik divatos kiegészítője volt.

– *A Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményének valamelyik darabja megjelenik-e valamilyen formában a kiállításon?*

– Az Irodalmi Múzeum Madách anyjáról és az apjáról készített ceruzarajzokat őriz, ezeket, és rajtuk kívül Madách szép *Ámor* című olajképét, illetve Corvin Jánost ábrázoló festményét a látogatók a tárlaton másolatban tekinthetik meg. A mi tulajdonunk a szalon perzsaszőnyege is, és több olyan metszetet is szerepeltetünk, amelynek eredeti példánya a Petőfi Irodalmi Múzeumé, így például portrélitográfiák, városképek, Madáchot és családját ábrázoló fényképek. Ki van állítva egy kéziratlapunk is, amelyen Madách *Az ember tragédiájához* készített vázlatát olvashatjuk. Itt kell elmondanom, hogy másolatok rendelkezésre bocsátásával nagymértékben segítségünkre volt az Országos Széchényi Könyvtár, hiszen a Madách-rajzok szinte kivétel nélkül náluk találhatóak. Szám szerint a Magyar Nemzeti Múzeum őriz a legtöbb Madách-tárgyú festményt, közöttük ismeretlen mester munkáját Madách nagyapjáról, Sándorról, valamint Madách szüleiről, továbbá Madách Imre Zrínyi Miklósról, valamint egy ismeretlen nőről festett olajképét. Megkaphattuk ezeknek kitűnő felvételeit, hasonlóképpen a több mint nyolcvan Carl Vasquez által készített, Pestet ábrázoló színezett metszethez. KülönéskiemeltenemléstérdemelaMagyarTudományosAkadémiaais, hiszen engedélyt kaptunk arra, hogy *Az ember tragédiája* minden egyes színének néhány kéziratoldalt érintőképernyős számítógépen mutathassuk be, úgy, hogy a látogatók kedvük szerint nagyítgathatják Madách keze írását, keresve a sorok között Arany János legendássá lett stílárís javításait. A felsoroltakon kívül levéltárak, így Nógrád Megye Levéltára és a Magyar Országos Levéltár is segítségünkre volt kölcsönzésekkel, például 1848-49-

es dokumentumok kópiáinak átadásával. Sajdik Ferenc grafikust a Petőfi Irodalmi Múzeum kereste meg, kérte fel, hogy készítsen karikatúrákat 19-20. századi írókról. Az ötlet úgy született, hogy amikor nézegettem Madách rajzait, azt láttam, hogy némelyik közülük karikatúrának is beillik. Annyira így van, hogy olykor a felirat is elárulja ezt, gondoljunk csak a *Házassági kontraktus* aláírást viselő tusrajzra, amelyen az asszony tükör előtt ülő férje haját ráncigálja, miközben az féltve őrzi kezében parókáját. Madách szatirikus hangvételére, élcelődésre való nyitottságára *Az ember tragédiája* lapjain is találunk példákat, s nem csupán a női nemhez kapcsolódóan. Az elmúlt másfélszáz év alatt íróink közül sokan mondtak véleményt a *Tragédiáról*; ki tanulmányt, ki élményeit, ki pedig a mű korszakos jelentőségét vetette papírra. Így történt, hogy kiválasztva közülük tíz emblematisz mondanót megformált szerzőt, egészalakos karikatúrákat készítettünk róluk Sajdik Ferencel, s az ábrázoltak kezében kis táblácskákon ott olvashatóak egyikét mondatra rövidített, velős gondolataik a *Tragédiáról*. Első ránézésre, ahogyan a csesztvei kúria fehérre festett folyosóján megpillantjuk egymás mellé állított, üvegre kasírozott groteszk figurájukat, olyanok, mintha tréfásan magának Madáchnak üzennének, jeleznének vissza a mából a távoli múltba, ők tízen: Arany János, Jókai Mór, Krúdy Gyula, Babits Mihály, Juhász Gyula, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Hevesi Sándor, Ravasz László püspök és Hubay Miklós.

– *Számodra milyen élmény volt, amikor először olvastad a Tragédiát? Gondolom, később formálódott a véleményed. Hogyan változott a Tragédia-képed?*

– Nyilván változik az ember véleménye. Amikor az iskolában vettük, említettem, hogy korba ágyazottan tanultuk és hogy ez mennyire meghatározó volt számomra. 1999 végén talákoztam a drámai költeménnyel újra, úgy értem, ekkor alaposabban is tanulmányoztam, hiszen dolgoznom kellett az anyaggal. Ez a találkozás meghökkentő volt, amiatt talán, hogy más fénytörésben is tudtam már látni. Részben megélt élettapasztalataim, még inkább azonban amiatt az irodalmi anyag miatt, amit a munka kapcsán megismerhettem, s rímeltethettem Madách soraira, pontosabban, amelyek révén jobban megnyílhattak számomra Madách szövegének rétegei. Jobban láttam, mint korábban, hogy milyen fantasztikus az, hogy valaki egy szétesett családdal, bukott szabadságharc után, Magyarországon, Alsósztrégován, a nagyvilágtól elzárva kizárólag a nagyvilág dolgaival foglalkozik, s hogy nem kevesebbet tesz, mint hogy választ keres az emberiség, sőt, a lét legnagyobb kérdéseire, ahogyan például megkísérelt azokra alig tíz-húsz évvel korábban a maga módján választ keresni Vörösmarty. Ez számomra meghatározó volt, s ha nem hangzana nagy szónak, tovább is mennék, s azt mondanám, hogy felemelőnek és bátornak is találtam egyben, s most se gondolom másképp. Van egy mű, *Az ember tragédiája*, amelyet ma, a 21.

században is 2-3 évente újra és újra színpadra lehet állítani úgy, hogy elér hozzánk, és gondolatai nem veszítettek érvényességükből. És tudjuk úgy is nézni, hogy nem általában a világról, hanem szorosabban Magyarországról, s benne rólunk is szól, vagy akár egy éppen aktuális politikai történetről. Ezt jelentős dolognak tartom. A nagy tablókban, hatalmas távlatokban gondolkozó, s a messzi jövőbe tekintő Madách teljesítménye nyugtáz le, s ismétlem, bátorsága, hogy nem retten vissza Dante, Goethe és Byron után véleményt formálni a világegyetemről és az emberiségről.

– *A konfliktusok bemutatása mennyiben kapott szerepet a kiállításban? Gondolok itt a Tragédia értékelésével, elhelyezésével kapcsolatos kezdeti nehézségekre, az 1848-49-es események során a hatalommal való összetűzésre, illetve az édesanyja és felesége közötti viszonyra, ami szinte felőrölte Madáchot.*

– Az utóbbi a csemegékre vadászók számára talán izgalmasabb, vagy nagyobb érdeklődésre tarthat számot, de a kiállításon pont erre csak utalni kívántam, annál is inkább, mivel az utóbbi évtizedben a viták kereszttüzeiben áll Madách és felesége házassága. Vannak Madách-kutatók, akik például elég meggyőzően amellett érvelnek, hogy az író nem feltétlenül azért költözött Csesztvére, mert ifjú felesége, Fráter Erzsébet nem jött ki anyósával, a sztregovai nagyasszony Majthényi Annával, hanem ennek más okai is lehettek. Csesztve például közelebb esett Balassagyarmathoz, Madách hivatalához. Ekkor gyakran járt társaságba, nagyobb volt a baráti köre, önállóbb életet akart élni. Barátai is szívesebben jelentek meg talán a házaspárnál a fiatalosabb, akkor berendezett csesztvei kúriában, mint a komorabb és bizonyosan szigorúbb társasági szabályokat megkövetelő, tekintélyt parancsoló alsósztrgovai kastélyban, ahol ráadásul a nagyasszony mama is kötelező jelleggel jelen volt. Kétségtelen azonban, hogy Madách és neje között komoly személyes konfliktusok támadtak, ami a versekből is kiderül. A kiállításon néhány Madách-költemény a szerelmet, majd a szakítás szomorúságát jelzi és tablószövegben utalunk kettejük válására.

– *Készült kiadvány a csesztvei kiállításához?*

– Készült, igen. A projekt előírása szerint Alsósztrgován és itt is egymáshoz hasonló, A/4-es formátumú kiállításvezetőt kellett szerkesztenünk. A pályázat kivitelezésre vonatkozó része elég szigorúan behatárolta, hogyan és mit kell, mit lehet. A katalógus teremről teremre vezeti a látogatót, található benne szlovák, angol és német nyelvű szöveg is a magyar mellett, de rendelkezésre áll audio guide is, angolul, németül és szlovákul. A fülhallgató vezető 40-45 perc hosszúságú, s termenként haladva hívja fel a figyelmet egy-egy kiemelt tárgyra, Madách-szövegre, esetenként pedig ahhoz kapcsolódó történeteket mesél el.

– *Többször említetted Madách festményeit, rajzait. Mennyire tekinthető jelentős képzőművésznek?*

– Az igazat megvallva, azt gondolom, hogy ezeket egy műkedvelő alkotásainak kell tekintenünk. Számunkra, az Irodalmi Múzeum, a Nemzeti Múzeum és a Széchenyi Könyvtár számára hatalmas és felbecsülhetetlen kincsek, felbecsülhetetlenek, mert Madách alkotásai, de látni kell, hogy nem volt a szó klasszikus értelmében vett festői tehetség. A korban divat volt a nemes ifjakat megtanítani sok mindenre, így Madách vívni és lovagolni járt. Édesanyja ragaszkodott hozzá, hogy egy szakmát is sajátítson el – ez egyfajta furcsa nemesi gőg volt –, ezért egy kis esztergagépet vásárolt neki a pesti, Széna téri lakásba, ahol 15-16 évesen apró fatárgyakat készített, melyeket barátainak és családtagjainak ajándékozott. Ezenkívül anyja uszodába járatta, s gyakran megfordultak együtt fürdőhelyeken is. Természetes volt, hogy tanult rajzolni és festeni, mestere Schwind Károly, a kor jónevű rajztanára volt, ugyanő oktatta az ifjú gróf Lónyay Menyhértet is, aki egyetemi éveik alatt Madách legközelebbi barátja volt. Valószínű, hogy az írónak a másoláshoz volt nagyobb tehetsége, hiszen ha kópiát készített valamiről – és ilyen az *Ámor* című, valamint a Zrínyit ábrázoló képe is –, akkor az jól sikerült. Amikor azonban modell után dolgozott – ez vonatkozik Fráter Erzsébetről festett képére is –, akkor már nem elég pontos, plasztikus a kép, nem stimmel teljesen anatómiailag, nincs tökéletes perspektívája. Ha egy gyors leltárt szeretnénk készíteni Madách képzőművészeti alkotásairól, mindenképpen el kell mondanunk, hogy az írónak ma nyolc festménye és mintegy hatvan rajza ismeretes.

– *Ezek a rajzok és festmények az életének egy adott időszakában készültek, vagy a rajzolás végigkísérte az egész életét?*

– Mondhatjuk, hogy Madách kisgyermekkorától kezdődően élete végéig rajzolt, festett. Talán először egy kinyomtatott virágot satírozott, színezt ki, amire ráírta, hogy édesapjának. Később megjelenik egy ceruzával készült virág, majd ifjú- és felnőttkorában is, egész életében rajzol. Trencsénteplic látképét mutató rajza még nyomtatásban is megjelenik. Amikor a válást követően újból Alsósztrégován él, ismét készít képeket, ekkor készül az úgynevezett oroszlánbarlangot, azaz dolgozószobáját ábrázoló híressé lett ceruzaskicce. Fest is, keze munkája nyomán maradt fenn Fráter Erzsébetén kívül Pál öccsének portréja, akit Szent Imre képében jelenített meg egy képén. A festmény hosszú évtizedeken át függött az alsósztrégovai templom falán, most a felújított alsósztrégovai kiállítás egyik ékessége. Az író még rajzos rejtvényt is készített, ami nagy divat volt a korban. Többször kapta ceruzavégre környezetét, családtagjait, lelkész barátját, gyermekeit és nevelőjüket vagy a szolgálot. Érzékeny ceruzarajzot készített például Huszár Annáról, a szabadságharcban meghalt nővére bakfis leányáról, akihez mint nevelt leányához, különösen gyengéd, plátói kapcsolat fűzte.

– *Egy picit kanyarodjunk el Csesztvétől. Úgy hallottam, hogy lesz egy Madách retro kiállítás a PIM-ben, ami nagyon izgalmasan hangzik.*

– A kiállítás június első felében nyílik. A retro jelleg pusztán abban áll, hogy egy 1964-ben kiírt grafikai pályázat anyagának a bemutatását tervezzük, hogy túl sok mindent ne áruljak el, de azért jelezzem valamennyire, a '60-as éveket is körüljárjuk ezzel. Be szeretnénk mutatni azt is, hogyan viszonyultak akkoriban Madáchhoz, milyen volt ez ügyben a kultúrpolitika elvárása, jó volt-e, és mire volt jó '64-ben Madách, s különösen *Az ember tragédiája*.

– *Ennek a kiállításnak is te leszel a kurátora?*

– Igen, én kaptam meg ezt a feladatot.

– *Ehhez kötődően lesznek programok, kerekasztal beszélgetések?*

– Úgy terveztük, hogy a kiállítás év végéig lesz nyitva, és ehhez kapcsolódva szervezünk többféle programot is. Nagyon örülnénk, ha meg tudnánk szólaltatni azokat a képzőművészeket, akik a '60-as, '70-es években dolgoztak, ma még közöttünk vannak, és szívesen beszélnek arról, hogy emlékeik, tapasztalataik szerint hogyan működött a '60-as évek művészetpolitikája. Szeretnénk megszólítani továbbá színházi rendezőket, akik elmondanák, milyen tetten érhető ideológiai különbségek fedezhetőek fel a '60-as évek Madách-rendezései és a maiak között. Gondoltunk színészekre is, akik az eltelt évtizedekben többször játszották valamelyik főszerepet *Az ember tragédiájában*, kíváncsiak lennénk, hogy milyen volt a szerepükhöz való viszonyuk, volt-e elvárás, nyomás, amely nehezítette munkájukat. Az különösen fontos lenne, hogy arról is beszéljenek, hogyan változott a különféle felfogású rendezésekben a Luciferről vagy az Ádámról alkotott kép az elmúlt 50 évben. Ezt kifejezetten izgalmasnak tartom. Művészettörténészek, irodalomtörténészek meghívását is tervezzük, hogy párbeszéd folyhasson arról, mit jelentett a három T a kultúrában, és vajon volt-e, és mi volt támogatott, túrt vagy tiltott Madáchcsal kapcsolatban.

– *Van-e még valami, amire nem kérdeztem rá, de fontosnak tartod?*

– Amit korábban nem említettem, bár valójában ezzel kellett volna kezdenem. A kiállítás forgatókönyvének elkészítésekor nagy segítséget kaptam Dr. Gyapay László irodalomtörténésztől, a kor kutatójától, a Miskolci Egyetem intézeti tanszékvezetőjétől. Hozzá fordulhattam olyan kérdésekben, amelyek problémát okoztak, gondolok itt bizonyos hangsúlyokra és arányokra, például hogy milyen mélységig kell bemutatni, említeni egy-egy verset vagy Madách-drámát, vagy milyen részletesen tárgyaljam például *Az ember tragédiája* forrásait. Mivel oktató, pontosabban látta és látja a kiemelendő és a kevésbé lényeges dolgok közötti határt. László a hanganyag összeállításában is segítségemre volt.

Talán Madách alkatáról még egy gondolatot. Az volt a szívmengető ebben a munkában, hogy megszületett bennem egy új Madách-kép. Sokan írták róla, hogy keserű, mogorva, savanyú ember volt, szigorú, és elfojtós alkat. Én örömmel vettem észre, hogy van humora, erről nem igazán szoktak beszélni, ez nekem újdonság volt. Kiderült számomra, hogy a titkok

is vonzották. Ez nem kifejezetten a zártságához adalék, inkább egy többarcú embert sejtet. Az élete rejtélyes, titkokkal övezett volt és maradt. Az utóbbi évtizedekben, miután a híres emberek magánélete iránti érdeklődésnek nagy divatja van, elkezdtek firtatni, kutatni, hogyan alakult az író nőkhöz való viszonya Fráter Erzsébettől való válása után. Ahogyan kiderült, több szerelmi kapcsolata is volt, nem élt szerzetesi életet – ezt örömmel konstatáltam. Sajnos, a dokumentumok, visszaemlékezések sorából úgy veszem ki, hogy különválasztotta maga számára az ideális szerelmet és az élet testi örömeit. Nekem, mint megrögzött idealistának, valahogyan még kedvesebb lenne egy olyan Madách-figura, aki a romlatlan teljes egésze vágyik, s hinni is tud abban. Úgy látom, esetében ez nem így van. Alakját ugyanakkor élettelinek, férfiasnak, tartással rendelkezőnek és valódinak látom. Képes vagyok meglátni őt erős akaratú anyja figurája nélkül is. Ha rajzolnék róla egy grafikát magamnak, bizonyosan nem olyan kép készülne, amelyen egy nagyasszonyt látnánk, hatalmas, mindent beborító, szétterjedő szoknyában, aki betöltené a teret, és valahol az árnyékában ülne egy kis figura, aki Madách. Sajnos vannak, akik ma is elfogadnának egy ilyen képet róla, s többen hasonló értelemben nyilatkoznak személyéről – szerintem ez semmiképpen nem állja meg a helyét.

